

KNIHY ZÁHAD

JAN A. NOVÁK

Tajemství našich chrámů

Magie, symboly
a záhadné jevy

Copyright © Jan Antonín Novák, 2020

Copyright © ALPRESS, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena.

Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Copyright © Jan Antonín Novák, 2020

Redakční úprava Lukáš Foldyna

Grafická úprava obálky Tomáš Řízek

Vydalo nakladatelství Alpress, s. r. o., Frýdek-Místek, 2020

shop@alpress.cz

První vydání

ISBN 978-80-7633-253-9

Úvod

Když z denního světla a ruchu dneška vstoupíte do chrámu, obklopí vás úplně jiný svět: tajemné příšeří, chlad, starosvětské vůně, sochy a obrazy líčící zázraky, klenba vypínající se vysoko nad hlavou, varhany znějící hudbou, která umí proniknout hluboko do duše... Dobře zbudovaný chrám (a teď nemyslím moderní kostely, které jsou obvykle spíš pouhými modlitebnami) není jen architektonické dílo; je to ostrov jiného času a jiného myšlení, nebo ještě spíš pevná loď plující s nákladem starobylého duchovna, mystiky a ezoteriky napříč rozbouřenými vodami staletí.

Stavební prvky gotiky

Takový chrám přesahuje hranice konfese, pro kterou byl zbudován, a pokud je opravdu dobrý, přesahuje i hranice křesťanství a nabízí útulek každému, kdo chce rozjímat o světě a vesmíru, o svém místě v něm – a při troše soustředění si popovídat i s tím, co je nad námi. Ať už se tomu v různých věroukách říká jakkoliv.

Ovšem není chrám jako chrám a tohle jde opravdu jen v těch nejlepších. Nemusí nutně jít o katedrálu (tedy sídlo diecéze a biskupa) a být gotického slohu, přestože ty obvykle bývají mystikou prodchnuté nejvíc – alespoň nejvýznamnější z nich. Mnohem důležitější je, jak na chrámu zapracoval genius loci i duch času a kdo jej postavil, protože stavbu často řídili nejvzdělanější muži své doby, nejspíš i zasvěcenci tajných nauk a ezoterických učení. Není náhoda, že kořeny svobodného zednářství sahají právě do středověkých stavebních hutí budovatelů chrámů – a možná ještě dál do hlubin časů.

V chrámu a jeho výzdobě jsou zašifrována poselství určená jen „těm, kteří vědí“

Nemělo by proto překvapovat, že v chrámu a jeho výzdobě jsou zašifrované tajné vědomosti a poselství určená jen „těm, kteří vědí“. To, co nezasvěcenému připadá jako pouhý dekorativní prvek, ve skutečnosti obsahuje symboly s hlubokým významem, včetně matematických, kosmologických, astronomických, astrologických a alchymických sdělení.

O tajných vědomostech neznámého původu přitom nesvědčí jen na tehdejší dobu neuvěřitelně odvážná inženýrská řešení konstrukčních prvků, rozvržení stavby a symbolika výzdoby, ale i geniální metody podprahového působení na mysl návštěvníka – světlem počínaje a varhanními píšťalami konče.

České, moravské a slezské chrámy v tomto ohledu nejsou výjimkou; právě naopak: v zemi, která je právem považována za mystické centrum Evropy, se tajemno nemohlo vyhnout ani jejím chrámům. Často jsou postavené na posvátných místech předkřesťanských kultur a převzaly na sebe energii míst, na nichž stojí – jejich přízraky, pověsti a někdy i kletby. Další příběhy pak přidala staletí, během kterých odolávaly vlnobití času. Mívají rozsáhlé podzemí s hroby a ostatky významných osob nebo obětí válek a morových ran, nacházejí se v nich svaté relikvie nadané nadpřirozenou mocí, váží se k nim pověry, zázraky, pohnuté příběhy a události, včetně takových, které měnily tok dějin této země.

O tom všem (a o mnohém jiném) mohou vyprávět – ale jen těm, kdo jejich řeči chtějí rozumět. Proto vznikla tato kniha.

1. Na pradávných svatých místech

Chodit na pražský Vyšehrad o půlnoci není dobrý nápad hned z několika důvodů – mimo jiné proto, že kromě podivných existencí z tohoto světa tu můžete za tmy narazit i na neméně zlověstné zjevy ze světa záhrobního. Vrcholek legendární skály nad Vltavou se vyznačuje největší koncentrací strašidel na jednotku plochy nejen v Praze, ale nespíš v celé republice; od každého bubáčího druhu tu najdete nejméně jednoho zástupce, což by si možná vyžadovalo stejnou cedulku se státním znakem jako přírodní památky hájené pro výskyt vzácných rostlin a živočichů.

I strašidla potřebují péči: moderní civilizace se s nimi nemazlí, je jich čím dál méně – a tady pořád ještě máme na jediné lokalitě jejich druhové zastoupení téměř kompletní. Jsou tu umrlci, kostlivci, světlka, ohnivé sudy, psi s ohnivýma očima, ohnivé kočáry, čerti, bílá paní, černá paní, všelijací bezhlaví jedinci... ale dokonce i endemitní druhy, které se vyskytují jen zde, jako třeba pytlavý muž údajně pomáhající zbloudilým opilcům, zlomyslná šedá paní (nezaměňovat s úřednicemi z finančního úřadu), bytost připomínající krávu a podobně i řvoucí (ne, nejde o popového zpěváka) nebo ovčák doprovázený nečistým odulým vepřem (něco se mi dere na jazyk, ale raději to spolкну...). Ani to není všechno; mimořádně zákeřná je například bílá růže,

která zabije každého, kdo ji zvedne ze země. A tak bychom mohli pokračovat ještě dlouho.

Zdaleka nejvíc nadpřirozených jevů se na Vyšehradě soustřeďuje do okolí rotundy sv. Martina. Pokud byste se v noci nějakým řízením osudu (nebo alkoholu v krvi) ocitli v její blízkosti, od příšerné smrti z ruky temných sil vás podle zdejších pověstí dělí jen minuty. Když prastará stavba začne světélkovat namodralou září, máte nejvyšší čas mobilizovat poslední zbytky zdravého rozumu a urychleně se vzdálit, protože to, co obvykle následuje, prý zatím přežilo jen několik málo výjimečně pobožných a mravně bezúhonných jedinců – a nebojme se přiznat, že nároky strašidel na pobožnost a mravní bezúhonnost se s hodnotami jedenadvacátého století poněkud míjejí. Nicméně právě čistým panám nebo aspoň bohabojným a mše hojně navštěvujícím měšťankám minulých staletí vděčíme za svědectví o tom, co se u kaple sv. Martina po nocích odehrává. A jejich vyprávění stojí za to.

Děsivé půlnoční představení obvykle zahajují studené modravé plaménky vyskakující po zdech stavby, které postupně prosvětlí i její vnitřek. Pak se začne hýbat země a jako obrovské bílé ponravy z ní vylézají lidské kosti. Ty se rachotivě pospojují do kompletních kostlivců s rychlostí a přesností, o jaké se nábytku z IKEA může jen zdát, a začne děsivý rej, který není určený lidským očím. Kdyby se

*Rotunda svatého Martina
na Vyšehradě*

nějaké přece jen dívaly, pak tanec umrlců je to poslední, co na tomto světě spatří, protože mrtví tanečníci jejich majitele do svého třesnění rádi přiberou – aby ho vzápětí roztrhali na kusy. Když pak hodina duchů pomine, kostlivci se samovolně rozeberou na součástky a ty se zavrtají zpátky pod zem. Zůstane jen krev a cáry těla nezvaného svědka. A někdy ani to ne.

Kostlivci ale nejsou to jediné, co tady o půlnoci všetečným smrtelníkům hrozí. Přinejmenším stejně nebezpečný může být přízračný černý pes s planoucíma očima a rozžhaveným řetězem kolem krku. Každou noc běhá po stále stejné trase od rotundy sv. Martina k bývalé Jeruzalémské bráně, dnes již zazděné. Proč, to nikdo neví. Stačí jediný jeho dotek a člověk se změní v hromádku popela a prachu. Na rozdíl od kostlivců ale je možné se mu vyhnout, protože lidé ho většinou nezajímají.

Přímo kontaktní zkušenost se strašidly od rotundy sv. Martina udělala počátkem 19. století jistá paní Nygrýnová, vysehradská měšťanka vlastnící dům pod Jeruzalémskou branou. Večer se doma uložila ke spánku s tím, že ráno o Dušičkách (dnes se tomu svátku říká Památka zesnulých) půjde na mši do vysehradského kostela svatého Petra a Pavla. Jenže místo ráno se probudila už o půlnoci a nějak si toho nevšimla.

Tma jako tma, tu půlnoční od ranní nerozeznáte – zvlášť když výbojkové osvětlení ulic, hodiny řízené rádiovým signálem a podobné vymoženosti ještě dřímají v daleké budoucnosti.

Ostatně v kostele bylo na první pohled všechno v pořádku: kněz se chystal sloužit mši a farníci zaplňovali chrámové lavice. Jenže za chvíli si paní Nygrýnová všimla, že tak úplně v pořádku to přece jen není: vzpomněla si, že páter, kterého vidí u oltáře, před časem zemřel. A když se pozorněji rozhlédla, s úlekem zjistila, že ani tváře lidí v kostele nepatří živým. Polil ji studený pot: modlí se na půlnoční mši mrtvých duší...

To nebylo dobré, protože svět mrtvých se nemá míchat se světem živých a umrlci na své zatím ještě živé sousedy někdy reagují poněkud podrážděně. Naštěstí měla paní Nygrýnová mezi modlícími se nebožtíky protekci v podobě nedávno zesnulé dobré kamarádky, která ji z kostela diskrétně vyvedla. Jenže skutečné problémy teprve začaly. Vyděšená měšťanka se dala na panický úprk, který ji přivedl k rotundě sv. Martina – a až tam začalo být opravdu zle. U přízračně světlující kaple se začali rojit kostlivci, vyrazil odtud černý pes řinčící žhavým řetězem, za ním se valily ohnivé sudy a další přízraky. Do toho se z druhé strany blížil průvod umrlců, kterým právě skončila půlnoční mše...

Co bylo dál, si nešťastná žena nepamatovala, jisté bylo jen to, že ji ráno našli potlučenou u Jeruzalémské brány. Její příběh se pak mezi vyšehradskými měšťany vyprávěl z generace na generaci, až jej počátkem 20. století – společně s dalšími strašidelnými historkami z Vyšehradu – zapsala spisovatelka a folkloristka Popelka Biliánová (1862–1941).

Interiér křesťanských kostelů se dělí na chrámové lodě

Dobře, nejspíš si teď řeknete, že jde o blábolení pověřčivých bab, báchorů z časů bez vědy a vzdělání, výplody neurotických myslí tu a tam možná podpořené i nějakou tou sklenicí nebo dokonce lahví něčeho ostřejšího. Klidně tedy na Vyšehrad o půlnoci zajděte, protože jestli vám tam někdo ublíží, tak s pravděpodobností blízkou jistotě to nebude vyzábělý kostlivce ze záhrobí, ale drogami zhuntovaný feťák z Nuslí.

To milovníka tajemna asi zamrzí – ale nemusí, protože skutečné tajemno tu přesto je. Jen vězí v něčem jiném: už mnohokrát se ukázalo, že místní pověsti často odkazují ke skutečným událostem zasutým pod tisíciletými nánosy času. Nabízí se proto možnost, že značně nadstandardní koncentrace strašidel může prozrazovat místo, kde byly kdysi „nečisté síly“ opravdu vzývány, tedy k předkřesťanským svatyním a kultovním místům. Ezoterikové tvrdí, že jde o lokality nabité jakýmsi tajemnými energiemi (které se však pohříchu nedaří začlenit do fyzikálního systému), zatímco etnografové věří, že některé silné děje a příběhy se zapíší do paměti místní populace a přetrvávají v ní věky, navzdory střídání generací, civilizací i kultur. Je celkem jedno, kdo z nich má pravdu. Důležité je, že to opravdu funguje.

Nevěříte?

V Moravském krasu je jeskyně odnepaměti nesoucí jméno Býčí skála, v níž se podle místních pověstí odehrávaly noční reje kostlivců – podobně jako u rotundy sv. Martina na Vyšehradě. Taky blábol pověřčivých bab? Vůbec ne: v 19. století tu amatérští archeologové vykopali kovovou sošku býčka zjevně sloužící kultovním účelům a krátce nato i velké množství koster, většinou mladých žen ozdobených luxusními šperky. Zemřely někdy mezi 7. a 4. stoletím před počátkem našeho letopočtu. Na příčině smrti těch lidí se vědci dodnes neshodli, jisté je jen to, že z tohoto světa neodešli nemocí ani stářím, protože většina z nich měla oddělené údy nebo rozpolcené lebky. Takzvaný pohřeb v Býčí

skále je jednou z největších záhad minulosti naší země, pro tohle vyprávění je ale důležité něco jiného: povědomí o tragédii se uchovalo jak v podobě místního názvu, tak i strašidelných pověstí po více než dvě tisíciletí – navzdory střídání kultur i populací.

Podobné případy známe i z mnoha jiných míst a bylo by divné, kdyby se netýkaly také vyšehradského strašidelného cirkusu u rotundy sv. Martina. Ale i jiných rotund, protože jde o nejstarší křesťanské stavby na našem území, u nichž je velmi pravděpodobné, že stojí na místech, kde se dřív uctívaly bytosti, které nově přichozí křesťanství obvykle ztožňovalo s ďáblem. Na místech, kde se možná děly věci, o nichž je v zájmu klidného spaní asi lepší moc nepřemýšlet. Ale právě to je nejspíš skutečné a největší tajemství nejstarších křesťanských staveb u nás.

Lodě z pravěkých vod

„Na vrchol hory se nikdy nestoupá skoky, ale kroky... Hlavně je nutné se vyvarovat každého ničení modlářských chrámů. Je třeba zničit jenom modly, potom připravit svěcenou vodu, vykropit jí chrámy a dát do nich ostatky svatých... Pokud jsou tyto chrámy pevně vybudovány, slouží k užitku a je dobré, když přejdou od uctívání kultu démonů k službě pravému Bohu... Když lidé uvidí, že jejich stará místa, kam se chodili modlit, stále stojí, budou ochotněji přicházet, a to již z prostého zvyku, aby uctívali nového Boha...”

Tohle radil papež Řehoř I. Veliký (pravděpodobně žil v letech 540–604 n. l.) misionářům vysílaným do Anglie, aby tam obraceli pohany na křesťanskou víru. Není důvod si myslet, že podobně se nepostupovalo i při šíření křesťanství na našem území. Zprávy o tom neexistují, jisté je jen to, že

Cyril a Metoděj, jejichž velkomoravská mise spadá do druhé poloviny 9. století, určitě nebyli první. Do českého prostoru už tehdy nějaký čas sahal vliv Říma prostřednictvím kněží východofranské říše, někteří badatelé také nevylučují působení keltského křesťanství irských mnichů nebo jiných sekt. To by nemělo překvapovat, protože křesťanská víra tehdy už zdaleka nebyla mladá: od jejího vzniku ve Středomoří tou dobou uplynulo přibližně tolik času, kolik dělí náš dnešek od sepsání Kosmovy kroniky. Za celá ta dlouhá staletí jejímu příchodu do srdce Evropy nic nebránilo, tím spíš, že zemí vedly významné obchodní trasy.

Ale ani staré přírodní pohanství se nemínilo vzdát bez boje. Písemné zápisy neexistují, němým svědectvím těchto zápasů o duše jsou však právě nejstarší církevní stavby u nás – a ze všeho nejvíc rotundy, pod jejichž vnější křesťanskou tvář se možná ukrývá uctívání nadpřirozených entit z mnohem hlubších propastí času.

Záhadný je už sám původ chrámů jako takových – a nejen křesťanských. Nejstarší lidské kultury provozovaly uctívání přirozených i nadpřirozených sil v posvátných okrcích u přírodních výtvorů, jako jsou kameny, skály, prameny, stromy, jeskyně... Později to trochu vylepšili jejich umělým zvýrazněním, od skromného vztyčení kamene přes ohrazení a/nebo obehnání příkopy až po méně skromné vztyčení zikkuratu nebo pyramidy s oltářem na vrcholku jako sídla božstva. Se starým Egyptem ale přišla novinka: pyramidy se staly hrobkami vládců a bohové dostali vlastní domy. Na tom by nebylo nic až tak divného – lidé si polepšili a žili pod střechou v útulných stavbách, bylo by smutné, kdyby jejich bohové museli dál trpět horkem, větrem a deštěm někde na vrcholku zikkuratu.

Jenže egyptský chrám podle všeho není dům. I když to vypadá divně, ledacos nasvědčuje tomu, že navzdory formě stavby svůj původ neodvozuje od pevného lidského obydlí,

ale od lodi. Přední český egyptolog Miroslav Verner v knize *Chrám světa* píše: „Kněží (v egyptských chrámech) nekonali službu bez přestání, ale podle starého systému převzatého od lodníků se organizovali do směn, pro něž se v egyptologii ujalo řecké označení *fyle* (hlídka). Ty se nazývaly podle jednotlivých částí lodi jako ‚příd pravobok‘, ‚zád levobok‘ a podobně. Jednotlivé fýly se dále dělily, zprvu do čtyř, později do dvou podskupin či oddílů. Podobný systém se uplatňoval i na stavbách.“

Ale nejen to.

Jedna z prvních věcí, které museli staří Egypťané při budování chrámu udělat, kupodivu nebylo vybudovat základy, ale kopat jámu tak hluboko, dokud se neobjevila spodní voda. Ne proto, aby měli kněží co pít, ale proto, že stavba se musela symbolicky vynořit z praoceánu a plout na něm. Asi je to jen náhoda, ale proč ji v této souvislosti nezmínit: mnohé chrámy a kláštery u nás byly také vědomě zakládány na místech s výskytem podzemní vody, nebo jinak měly s vodou něco společného, jak ještě uvidíme v dalších kapitolách knihy.

Důležité také bylo okolo staveniště vybudovat ohradní zeď – ovšem ne jen tak obyčejnou. Tvořily ji zvlněné vrstvy cihel, které tyto pravěké vody znázorňovaly. Součástí tajné části posvátného okrsku, kam směli jen kněží a král, byla síň, v níž na kamenném podstavci stál velký model lodi se sochou boha, jemuž byl chrám zasvěcen. Bůh odtud na své lodi čas od času vyplouval (loď nesli nižší kněží) do okolí nebo na návštěvu božských kolegů v jiných chrámech. Dovedeno do důsledků by to mohlo znamenat, že egyptští bohové mají cosi společného s loděmi a mořeplavbou. Je to snad indicie, že do Egypta (nebo do oblasti Sahary, odkud do Egypta civilizace přišla) odkudsi připluli?

V chrámu nechybělo ani umělé jezírko napájené vodami symbolického praoceánu. Miroslav Verner v knize *Chrám*

světa například připomíná vodní nádrž Thovtova chrámu v Hermopoli, která symbolizovala mytické vodstvo s ostrovem z plamenů, na němž se narodil bůh Re. A co je obzvlášť zajímavé: Thovt, bůh vědění a moudrosti, jemuž byl tento chrám zasvěcen, představoval nejen stvořitele člověka, ale i prométheovskou bytost, všeučila, který měl na svět přinést znalost písma, matematiky, astronomie, měření času a další vědomosti formující masy barbarů do organizované společnosti. Souvislosti chrámu-loď s mýtem o vyspělé civilizaci Atlantidy, která zmizela v záplavě vln a sopečného ohně, aby uprchlíci na svých plavidlech rozváželi své vědomosti po celém světě, nejde přehlédnout. (Podrobněji se tomuto tématu věnuji v knihách *Záhadné vynálezy* a *Utažené vynálezy*, které vydalo nakladatelství Alpress).

Také příbytky bohů antického Řecka měly s mořeplavbou něco společného, dokonce přímo název. Řecký výraz pro chrám je *naós* – a pro loď také. Do latiny slovo přešlo v podobě *navis* a dnes z něj máme navigaci. Z hlediska našeho tématu je ale zajímavější, že interiér křesťanských kostelů se dělí na chrámové lodě. Můžeme si tak představovat, že jsou vzdálenou ozvěnou jakýchsi skutečných lodí, které sehrály záhadnou úlohu při vzniku civilizace a aspoň ve slovech a pojmech dopluly přes vlnobití času až do současnosti – i když už většinou nerozpoznány.

Příznivci mýtu o Atlantidě tedy mohou nacházet pozdní ozvěny zkázy bájně pevniny i v současných kostelech. Při té příležitosti si neodpustím malou poznámku: moderní projekty chrámových staveb jsou sice působivé a leckdy i odvážné, ale pokud neberou na zřetel ezoterická sdělení zašifrovaná v architektuře sakrálních objektů, tak rezignují na podstatnou část jejich posvátnosti a přerušují štafetu poselství.

Posvátné kruhy

Ve starém Egyptě a Řecku představovaly chrámy příbytky bohů a prostý smrtelník v nich neměl co pohledávat; jeho místo bylo na volném prostranství před svatostánkem. Křesťané to ale měli jinak: jejich univerzální a všemocný Bůh střechu nad hlavou nepotřeboval, zato jeho méně otužilí věřící při společných obřadech (mších) ano. Dokud po nich šla světská moc Říma, spokojili se s jakýmkoliv bezpečným úkrytem včetně podzemních katakomb nebo domácností věřících, ale když mohli opustit ilegalitu, sáhli po běžném typu stavby, který jejich potřebám vyhovoval nejlépe. Tím byla bazilika: obdélníková budova s jedním nebo několika hlavními prostory (loděmi) a půlkruhovým výklenkem (apsidou). Původně obvykle sloužila veřejným účelům, jako trhům, shromážděním a podobně, takže první křesťanské obce – tehdy ještě chudé a skromné – je mohly převzít prakticky tak, jak byly.

Antická bazilika v podstatě zůstala zakletá do podoby většiny kostelů následujících slohů a můžeme ji v nich vidět dodnes. Pro úplnost je třeba dodat, že v dnešní křesťanské mluvě má termín bazilika poněkud jiný obsah: zjednodušeně řečeno jde o jakýsi titul, jenž církev uděluje kostelům, které jsou něčím významné (například v nich sídlí biskup).

Takže baziliky jsou jasné – ale co rotundy, které kostely vzešlé z bazilik na našem území předcházely? Základní typy sakrálních staveb raného křesťanství mají půdorys kříže, jehož členění mělo hlubokou symboliku (více si o ní povíme později).

Proč tu ale ještě máme také rotundy s kruhovým půdorysem, když kruh má blíž k předkřesťanskému uctívání Slunce, k pohanické kosmologii nebo k pythagorejské a platonské filosofii? Ale nejen to: půdorys ve tvaru soustředných kruhů podle Platona mělo i hlavní město Atlantidy, mají ho mega-

litické svatyně s astronomickými a kalendářními funkcemi nebo třeba pravěké rytiny kruhových labyrintů vytesané do skal...

I rotundy mají kořeny v antice, ale na rozdíl od „svět-ských“ bazilik jsou skrz naskrz mystické a v mnoha ohledech záhadné. Někteří autoři sice tvrdí, že se vyvinuly z antických mauzoleí, což byly monumentální hrobky mocných osobností – zřejmě podle toho, že některá mauzolea si křesťané po vystoupení z ilegality přisvojili pro své obřady. Skutečnost je však mnohem složitější, bohužel ale moc nevíme, jak vlastně. Kruhový půdorys totiž byl v antice vyhrazen posvátnu, a co bylo posvátné, to směli znát jen vyvolení. Archeologové tak dodnes nevědí, k čemu mnohé ze staveb s kruhovým půdorysem tehdy sloužily.

Asi nejslavnějším příkladem takového objektu je *tholos* v delfské věštírně, která představovala jakousi zpravodajskou a vlivovou centrálu antického světa (více o ní píše v knize *Okno do budoucnosti*, kterou vydalo nakladatelství Alpress). Jde o dodnes zčásti zachovalý sloupový chrámek, jehož kruhový půdorys je v tehdejší chrámové architektuře neobvyklý. Známe sice architekta, jímž byl Theodorus z Fokaje, dodnes se ale neví, koho v jeho díle staří Řekové uctívali nebo co tam schraňovali, přestože u drtivé většiny ostatních antických chrámů s tím nemáme problém. Někteří vědci věří, že v delfské kruhové stavbě stála socha obzvláštního významu, ale problém se tím jen odsouvá – nemáme totiž nejmenší tušení, koho by měla ztvárňovat.

Ještě záhadnější kruhová stavba tohoto typu je tzv. Polykleitův tholos (někdy též nazývaný Thymele) v Epidauru na řeckém Peloponésu. Jeho půdorys tvoří kamenné základy uspořádané do několika soustředných kruhů, na nichž se tyčilo sloupoví nesoucí jednoduchou kuželovitou střechu. Podle dnešního popisku na epidaurském posvátném okrsku je tento tholos „architektonický typ, který vznikl vývojem z prehis-

torických předchůdců, v historické době dostal nové funkce a sloužil k ověřování nových architektonických ideí“. Stavbu zničilo zemětřesení někdy v 6. století našeho letopočtu a byla nalezena při archeologických vykopávkách v 80. letech minulého století. V Epidauru ji ale už nenajdete, protože po dokončení průzkumu nechali archeologové ruiny zahrnout pískem, aby je ochránili před působením živlů.

Podle mínění archeologů měl být Polykleitův tholos místem provozování chtonického (tj. podzemního nebo podsvětního) kultu Asklépie, což byl bůh lékařství, který původně nejspíš byl skutečnou postavou nadanou mimořádnými léčitelstvími znalostmi. I tady existuje souvislost se starým Egyptem, protože Asklépie staří Řekové často ztotožňovali s egyptským Imhotepem, což byl rovněž bůh lidského původu. Jako smrtelník žil na přelomu 28. a 27. století př. n. l. a prokazatelně byl autorem projektu Džoserovy pyramidy, vyznal se ale i v mnoha dalších odbornostech, medicínu nevyjímaje. Také v tomto případě možná narážíme na neočekávané vědomosti, později ztracené: Asklépiovým atributem je hůl obtočená hadem, což může připomínat biblický Strom poznání střežený plazem pokoušejícím Evu. Především ale vychází z takzvaného caducea, což byl

Polykleitův tholos v Epidauru byl chrám neznámého kultu postavený na půdorysu ve tvaru soustředných kruhů

Asklépiovým atributem je hůl obtočená hadem, ve skutečnosti se jedná o velmi starý symbol života, v němž někteří badatelé vidí spirálu DNA

symbol boha Herma, dar od slunečního boha Apollona, mezi jehož specializace patřilo i léčitelství a jaksi mimochodem měl patronát nad výše zmíněnými Delfami. Caduceus je dvojice hadů propletená do spirály nápadně podobné dvojité šroubovici DNA. Sít mytologických jinotajů a souvislostí se už asi rozplést nepodaří, nicméně jedno je jisté: nejen kulturní, ale i mystická provázanost antického Řecka se starým Egyptem, jehož mytologie vychází nejspíš z ještě starších a velmi záhadných kořenů.

Antické tholosy měly stejnojmenné a neméně

záhadné předchůdce v mykénských časech, z nichž nejznámější a největší je takzvaná Átreova hrobka nebo také Átreova pokladnice v Mykénách. Jde o jakousi podzemní kopuli s kruhovým půdorysem, která se nachází vně pevných mykénských hradeb, jejíž vybudování archeologové kladou do období mezi lety 1350 až 1250 př. n. l. Terénní zářez ve svahu hory z obou stran vyzděný kamennými bloky návštěvníka zavede ke kamenné bráně vysoké téměř šest metrů. Za ní je v podzemí kamennými kvádry obložená kulatá prostora o průměru více než čtrnáct metrů a skoro stejně vysoká. V jejím boku se nachází ještě vchod do další podobné prostory, jen o něco menší – nelze si nevybavit podobné půdorysné uspořádání rotundy s apsidou.

Donedávna mezi vědci převládalo přesvědčení, že tholosy mykénské doby rozestě po celém Peloponésu jsou hrobky. Jenže v žádné se nenašly lidské ostatky (s výjimkou pozdějších dodatečných pohřbů), navíc mykénští panovníci se nechávali pohřbívat v šachtových hrobech uvnitř bytelných hradeb jejich sídla. Také pro funkci trezoru evokovanou názvem Átreova pokladnice neexistuje moc důkazů. Nehledě na to, že monumentální vstupy podle všeho původně opatřené velkolepými vraty postrádají nenápadnost požadovanou po úkrytu cenností. Informační tabule u vchodu tak pouze v řečtině a angličtině poněkud bezradně konstatuje, že „objekt byl nalezen vykradený stejně jako většina ostatních podobných a nejsou informace o tom, že by někdy obsahovaly pohřby nebo pohřební dary. Nikdy nebyly překryty zeminou a vždy budily pozornost antických i pozdějších cestovatelů“.

Ani u mykénských tholosů naše cesta proti proudu času za tajemstvím posvátných kruhových staveb ještě nemusí končit. Můžeme pokračovat třeba k tajemným ringvalům nacházejícím se i u nás, k megalitickým kalendářním a astronomickým objektům typu Stonehenge nebo ještě dál – vždycky ale zůstaneme stát před záhadou jejich skutečného účelu. Nejspíš ale nebudeme daleko od pravdy, když řekneme, že je tu společný jmenovatel: účel vždycky znala jen hrstka zasvěcených a měl něco společného s mystérií země a vesmíru. Už proto, že kruh, jehož zdánlivý tvar má Slunce, Měsíc i z povrchu viditelný povrch Země, je ze své podstaty nejsouměrnější, nejdokonalejší, a tedy v dávných tajných mystériích nejspíš také nejposvátnější a nejuctívanější dvou- a trojrozměrný obrazec (v trojrozměrném světě má toto postavení koule).

Co z toho ale vyplývá pro české rotundy?

Abychom se mohli pokusit o odpověď, musíme se nejdřív podívat na to, jak k nám vlastně přišlo křesťanství, jehož

prvními svatyněmi u nás byly právě rotundy. Ledacos totiž naznačuje, že příběh o věrozvěstech Cyrilu a Metodějovi tvoří v nejlepším případě jen část pravdy.

Nejisté prvenství Cyrila a Metoděje

Den pracovního volna začátkem léta označený v kalendáři jako Den slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje sugereje obecně rozšířenou představu, že křesťanství k nám roku 863 přinesli právě oni – ale není to tak docela pravda (a mimochodem nešlo ani o slovanské věrozvěsty, protože oba pánové byli Řekové). Kořeny tohoto názoru sahají do roku 1645, kdy jezuitský kněz a badatel Bohuslav Balbín našel v třeboňském archivu na první pohled velmi starý rukopis, který sice byl napsaný latinsky, týkal se však počátků českého státu. Jmenoval se Život a umučení svatého Václava a jeho babičky svaté Ludmily, dnes se mu ale praktičtěji říká Kristiánova legenda. O příchodu křesťanství do českomoravského prostoru se tu dočteme: „Jistý Cyril, rodem Řek, jak v latinském tak řeckém písemnictvím zběhlý, vydal se ve jménu Svaté trojice a nerozdílné Jednoty kázat víru Pána našeho Ježíše Krista národu na Moravě přebývajícím. A přispěním milosti Boží získal je Kristu, také písmo či znaky nové vynalezl a Starý i Nový zákon, jakož i jiné knihy z řecké nebo latinské řeči na jazyk slovanský přeložil. Kromě toho stanovil, aby mše a ostatní kanonické hodinky v chrámu obecným jazykem se zpívaly...“

Zdálo by se tedy, že věc je jasná, jenže skutečnost – jak už to tak u mnoha obecně přijímaných „pravd“ bývá – je trochu složitější. Především se historikové dodnes neshodli, jak moc je Kristiánova legenda opravdu stará (odhady doby vzniku jejích nejstarších částí se pohybují od 10. do 12. sto-

letí), a jestli nejde o pozdější falzum. Z hlediska otázky příchodu křesťanství k nám je ale důležitější, že existují důkazy o tom, že Cyril (827–869) a Metoděj (815–885) tu prokazatelně nebyli první. Mnohem méně sporným zdrojem než Kristiánova legenda jsou takzvané Fuldské letopisy nebo Fuldské anály, což jsou latinsky sepsané dějiny východofranské říše, která se od 9. století snažila mocensky působit i v prostoru Čech a Moravy. Ve stejné době vznikající letopisy mimo jiné obsahují větu: „Ludvík (císař východofranské říše Ludvík II. žijící v letech 806–876, poznámka autora) vyhověl žádosti 14 českých knížat o přijetí křesťanství a v oktávě Epifanie (pravděpodobně v Řezně, poznámka autora) je nechal pokřtít.“ Zápis se vztahuje k roku 845, tedy k události 12 let předcházející velkomoravské misi Cyrila a Metoděje. Někteří historikové navíc dovozují, že českých knížat tehdy nemohlo být o moc víc než řečených 14, takže pokřtěna byla prakticky veškerá vládnoucí elita země. A – tohle na Moravě nebudou slyšet rádi – mohlo by to znamenat, že do Čech přišlo křesťanství přinejmenším ve stejné

Cyrl a Metoděj

době jako na Moravu. Jenže mezi oběma akcemi je kvalitativní rozdíl: zatímco ta v Řezně připoutala křesťanstvím k východofranské říši jen nejvyšší šlechtu a prostý lid se mohl dál celkem nerušeně věnovat svým pohanským radovánkám, při misi Cyrila a Metoděje sice také šlo o mocenskou hru (tentokrát v zájmu byzantské říše), ale kromě toho tu byly ještě dalekosáhlejší ambice. Ty prozrazuje ta část Kristiánovy legendy, která mluví o slovanském jazyku a slovanské liturgii. Ano, Cyril a Metoděj chtěli, aby nové náboženství proniklo do společnosti hlouběji než jen na úrovni nejvyšší vrstvy, a tím se tu usadilo mnohem pevněji.

Ve skutečnosti ani na Moravě nebyli řečtí věrozvěstové prvními křesťany – už roku 831 pokřtil pasovský biskup Reginhar velkomoravského knížete Mojžíra a celý jeho dvůr, což z Velké Moravy oficiálně udělalo křesťanskou zemi. Těžko přitom předpokládat, že tímto obřadem latinská christianizace na Moravě skončila. K neurčitým zmínkám a nepřímým indiciím ve starých rukopisech naznačujících, že mise Cyrila a Metoděje byla ve skutečnosti odpověď na velkomoravské působení latinských kněží, před časem přibyla i jedna hmotná památka: skvěle zachovaný kostelík svaté Margarity Antiochijské ve slovenských Kopčanech. Nedávný objev několika velkomoravských hrobů datovaných do let 846 až 870 v jeho podlaze nevyloučil, že mohl stát už před příchodem soluňských bratří. Pokud tomu tak bylo, dávalo by to i nový smysl jejich snaze o vytvoření slovanské liturgie: bohoslužby, kterým rozumí i prostý lid, nepochybně představovaly lákavější šou, než předváděli franští kněží doprovázející své prostocviky u oltáře drmoletin v naprosto nesrozumitelné latině.

Jak řezenský křest českých knížat, tak působení Cyrila a Metoděje tedy měly složité mocenské pozadí a neméně spletité následky, které nás z hlediska tématu téhle knihy celkem nemusí zajímat, tím spíš, že jde o detektivku s pro-

zrazeným koncem: východní křesťanství se tu – na rozdíl od Řecka, Srbska, Bulharska a Ruska – neujalo. Ve skutečnosti ale možná ani hromadné přijetí víry českou nobilitou popsané ve Fuldských letopisech, ani spíš hypotetické působení franckých kněží na Moravě neznamenal první závany křesťanství v našem prostoru. Ledacos nasvědčuje tomu, že tu působili ještě dřívější věrozvěstové. A přestože byli zapomenuti, zanechali podivné stopy v myšlení a i v církevní architektuře, které lze rozšifrovat, jen pokud se s těmito průkopníky seznámíme blíže. Dostaneme se přitom do míst a do časů, které bychom v souvislosti s českým křesťanstvím asi nečekali.

Keltské dědictví

Svatý Patrik se narodil někdy na přelomu 4. a 5. století našeho letopočtu a dnes ho má většina lidí spojeného s Irskem – hlavně s popíjením irského piva a whisky 17. března. Ve skutečnosti to nebyl Ir, ale příslušník římské rodiny žijící v tehdejší římské provincii Britannia a na zelený ostrov se dostal nedobrovolně, když ho v šestnácti letech unesli piráti. Na několik dalších let se tam ocitl v nezáviděníhodné pozici otroka. Protože pocházel z kněžské rodiny a protože jako snad každý normální člověk v jeho věku do té doby žil dost bouřlivým životem, usoudil, že jde o trest za všechny jeho dosavadní hříchy, které je nutné odčinit. Takže když se mu podařilo po šesti letech uprchnout, stal se mnichem a nakonec se do Irska vrátil, aby své někdejší věznitele obracel na pravou víru. Údajně při tom vykonal spoustu zázraků a v této bohuľibé činnosti se dožil požehnaného věku 120 let. I z toho je patrné, že dochované zprávy o Patrikově životě představují směs historie, legend a lidových pohá-

dek. Jedno je ale skoro jisté: byl to nejspíš právě on, kdo se v Irsku zasloužil o rozšíření křesťanství, které se od latinského v mnoha ohledech výrazně lišilo.

Zatímco v té části Anglie, která byla součástí římské říše, bylo křesťanství oficiální ideologií této supervelmoci starověku, do Irska římská moc nedosáhla (Římané ostatně měli plné ruce práce s barbary i v Anglii). Svatý Patrik sice možná ve skutečnosti nebyl úplně první misionář, který mezi irské (tedy keltské) neznabohy přišel, jisté ale je, že křesťanství se v této divoké zemi začalo ubírat jinými cestami než v říši. Mše se sloužily v místním jazyce, vzdálený papež nepředstavoval autoritu a centrem víry byly kláštery požívající značné autonomie. Staly se centrem vzdělanosti, kde se pěstovala literatura a slovesné umění.

K životu zdejších mnichů neoddělitelně patřily odchody do vnějšího světa, kde se z nich stávali buď poustevníci na odlehklých neobydlených místech, nebo misionáři, přičemž první na řadě bylo Skotsko, ostatně rovněž osídlené keltským etnikem. Tam se jejich víra uchytila tak dobře, že se často mluví také o irsko-skotském křesťanství. Ale jinak si co do vzdálenosti cíle misie nekladli žádná omezení. Jedním z nich byl i svatý Brendan, který se podle středověké legendy přeplavil na koženém člunu daleko na západ, kde našel peklo i ráj a zase se vrátil zpět. Není tak vyloučeno, že byl v Americe ještě před Vikingy a stal se postavou indiánské mytologie v podobě světlovlasého vousatého boha-učitele, který vystoupil z oceánu, a když povznesl tamní lid, v oceánu zase zmizel se slibem, že jednou se vrátí.

Irské křesťanství mělo nápadně mnoho společného s křesťanstvím mnišských komunit na periferii opačného konce římského impéria, především s Kopty v Egyptě, a tak není vyloučeno, že navzdory vzdálenosti mezi nimi existovaly styky (což by ostatně vysvětlovalo schopnost svatého Brendana doplout do Ameriky a zpět). Stejně jako východní nábo-

ženství i to irské bylo méně světské než latinské. Mělo blíž k mysticismu, k rozjímání, k osobnímu nezprostředkovanému styku s nadpřirozenem. Nevynechávalo při tom ani přírodu a nejspíš do sebe vstřebalo hodně z předkřesťanského keltství, vyznačujícího se uctíváním přírodních sil; není asi třeba připomínat, že Keltové po vytlačení z kontinentu našli jedny ze svých posledních útočišť právě v Irsku a Skotsku. Silný vztah k přírodě představoval výrazný prvek irsko-skotské víry a byl přímo v protikladu s odtažitou lhostejností, jakou ke krajině, rostlinám a zvířatům zachovávala římská církev.

A byl tu ještě jeden významný rozdíl: zatímco latinská církev při christianizaci postupovala od společenských elit (stačí pokřtít panovníka a ten už se postará o poddané – po dobrém nebo po zlém), keltské křesťanství na to šlo obráceně, protože „víra“ vynucená nátlakem žádnou vírou není. Pokud bychom měli rozdíly shrnout do jedné věty, pak římská církev byla zformovaná k tomu, aby prostřednictvím kněžské hierarchie držela pohromadě lidi a stát, zatímco keltské křesťanství přímo propojovalo člověka s Bohem.

Symbolem irsko-skotské víry je takzvaný keltský kříž, tedy kříž překrytý kruhem, který symbolizuje svět a vesmír. Nepřipomíná vám to kruhový půdorys tholosů – a především českých rotund? Ale to není všechno: keltské kříže nebyly jenom grafickým symbolem. Dostávaly podobu bytelných kamenných monumentů, které se vztyčovaly podobně jako menhiry záhadné megalitické kultury. Dokonce se oblasti jejich výskytu do značné míry překrývají. Náhoda?

Keltský kříž

Asi ano – ale kdo ví...

Patrně nikde jinde totiž nepřešla místní lidová tradice do nové víry tak důkladně jako v Kelty obývaném Irsku a Skotsku. Právě to je ostatně důvod, proč se tomuto typu křesťanství často říká keltské. To bychom si měli zapamatovat, protože jde o významnou indicii k řešení mnoha záhad křesťanských chrámů u nás i v západní Evropě, k níž jsme kulturně a nábožensky vždy neoddělitelně patřili.

Nadějné irsko-skotské křesťanství ale nemělo dlouhého trvání. Římská církev se na něj dívala se stále větší nelibostí, protože měla o praktikování víry velmi odlišné představy. V 8. století už jsou irští duchovní více či méně otevřeně považováni za kacíře a postupně nahrazováni vyslanci Říma. Nakonec byli věřící v Irsku a Skotsku podřízení papeži se vším všudy, včetně vymýcení keltského prvku z křesťanství. Reforma postihla i evropské kláštery donucené přejít na jiné řehole – je ale velmi pravděpodobné, že některé z nich to významně ovlivnilo.

Zbývá už jen odpovědět na otázku, jak by se mohly vlivy keltského křesťanství dostat z dalekého Irska až k nám. Ve skutečnosti to není tak složité; už jsme přece viděli, že irští mniši byli cestovatelé, které hned tak něco nezastavilo. Zatímco na jednom konci světa možná svatý Brendan objevil Ameriku, na druhém jeho bratři v Kristu prokazatelně doputovali až do Jeruzaléma a snad ještě dál. Podívat se do srdce Evropy by pro ně neměl být velký problém. Jejich duch pak jistě zůstal v kontinentální Evropě i po „oficiálním“ zániku irského křesťanství – a možná nejen duch; mohli mít i žáky a skryté následovníky. Konec konců není tak těžké najít stopy jejich vlivu v zakládání některých mnišských řeholí a ve snahách o středověké církevní reformy, jak je barvitě popisuje třeba Umberto Eco ve svém nejslavnějším románu *Jméno růže*. A protože jedním z nejvýznamnějších prvků keltského křesťanství bylo poustevnictví na co nejodlehlejších místech („nenaučíme-li se žít sami se sebou,

sotva dokážeme žít s druhými“), mohli tito svatí muži pobývat i tady. Přitom irský poustevník nebyl neduživý a poněkud jurodivý dědeček z posledních sil odolávající světským svodům v podobě ďábla, ale vnitřně silný muž, který v sobě měl mnoho z duchovní moci keltských druidů. Není ostatně nejspíš náhoda, že v legendě o nejvýznamnějším českém poustevníkovi svatém Prokopovi jsou prvky keltského křesťanství velmi zřetelné, jak ještě uvidíme.

Ale najdeme tu po nich i nějaké hmatatelnější stopy?

Podle některých autorů jimi může být patrně nejstarší křesťanská svatyně na našem území – kostelík v Modré u Velehradu na Moravě. Původní stavba se nezachovala, protože její pískovcové kvádry použili na stavbu Velehradského kláštera, ale základy roku 1911 objevil olomoucký archeolog Jan Nevěřil. Později pak byla na této lokalitě vystavěna jeho replika, takže dneska můžete obdivovat pravděpodobnou podobu objektu, kde se u nás sloužily první křesťanské bohoslužby.

Logicky se předpokládalo, že kostelík v Modré je výsledkem cyrilometodějské mise, ale český historik umění a archeolog Josef Cibulka (1886–1968) přišel s odlišnou interpretací. Byl jedním z těch vědců, kteří se v 50. letech znelíbili komunistickému režimu, musel opustit Karlovu univerzitu a poněkud v ústraní se věnoval církevní archeologii, především rotundám a dalším objektům raného křesťanství u nás. Jeho pozornosti tedy nemohly uniknout ani základy církevní stavby objevené Janem Nevěřilem. Roku 1958 pak Cibulka publikoval text s názvem „Velkomoravský kostel v Modré na Moravě“, kde na základě podobnosti se západoevropskými kostely keltského křesťanství a rozboru nálezů v okolních hrobech dokládá, že ho má na svědomí irská misie působící na území Velké Moravy na přelomu 8. a 9. století.

Zajímavá je i samotná lokalita s kostelíkem, protože leží v těsném sousedství Velehradu, který lidová tradice pokládá za někdejší hlavní město Velkomoravské říše – a už jsme

viděli, že lidová tradice má překvapivě dobrou historickou paměť. Pokud by tomu tak bylo (vědci si místem mocenského centra tohoto státního útvaru nejsou moc jistí), a pokud kostelík opravdu patřil kněžím irsko-skotské víry, pak by to mohlo znamenat i to, že toho času šlo o vyznání vládnoucí vrstvy Velké Moravy.

Zdaleka ne všichni odborníci s tím souhlasí, ale logika říká, že pokud římská církev pokládala keltské mnichy za heretiky, tak nejspíš i vynaložila velké úsilí na to, aby vymazala stopy po jejich působení – Velkou Moravu nevyjímaje. Mnohé z toho, co je dnes pokládáno za předcyrilometodějské působení franckých kněží, tak může ve skutečnosti být keltské. Jenže zpětné přepisování historie je složitá věc a málokdy se povede beze zbytku. Po bratrech ze zeleného ostrova tu tak mohlo zůstat víc, než je na první pohled zřejmé

Otazníky nad nejstarším kostelem

Za nejstarší křesťanskou stavbu v Čechách je považován kostelík svatého Klimenta na Levém Hradci – prastarém hradišti osídleném už od mladší doby kamenné, které se tyčí nad dolním tokem Vltavy poblíž Roztok. Nenechme se mýlit tím, že dnešní podoba kostelíka je barokní; roku 1940 tu archeolog Ivan Borkovský (1897–1976) pod podlahou našel základy rotundy, o níž jsou historici přesvědčeni, že ji založil kníže Bořivoj (852–890), první křesťan vládnoucí Čechům. Alespoň podle Kristiánovy legendy, s níž jsme se tu už seznámili. Její neznámý autor tvrdí, že Bořivoje při návštěvě Velké Moravy pokřtil sám Metoděj – a přiměl ho k tomu psychologicky zajímavým způsobem. Na tehdy už křesťanském velkomoravském dvoře směli při hostinách sedět u stolu jen pokřtění muži, zatímco pohané museli jíst